

Igor Vuković*

Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu

BLASFEMIJA I KRIVIČNO PRAVO – SLOBODA IZRAŽAVANJA NASPRAM VREĐANJA RELIGIOZNIH OSEĆANJA

Apstrakt: U uporednoj krivičnoj literaturi kažnjavanje blasfemije odbacuje se iz više razloga. Najveći broj teoretičara religiozna osećanja uopšte ne smatra podobnim objektom krivičnopravne zaštite, dok se, s druge strane, kažnjavanje po ovom osnovu smatra neprihvatljivim ograničavanjem slobode izražavanja. Autor iznosi najvažnije argumente u ovoj raspravi, zauzimajući stav da bitni sadržaj priznatih veroispovesti zaslužuje da predstavlja predmet ograničene krivičnopravne zaštite.

Ključne reči: blasfemija, sloboda izražavanja, umetničko izražavanje, islam.

Proces dekriminalizovanja blasfemije, koji je na početku XXI veka u uporednom zakonodavstvu uzeo maha, poklapa se sa prevrednovanjem značaja religijskih uverenja u savremenom društvu. Nema nikakve sumnje da je savremeno evropsko društvo duboko sekularno, i da zaštita religije još od Francuske revolucije više nije u njegovom fokusu. Takođe, ni hrišćanstvo više ne predstavlja temelj javnog morala, pa u svetlu ove okolnosti zaštita samo jedne religije (hrišćanske) više ne predstavlja imperativ.¹ Mnogi evropski filozofi (Niče) i naučnici (Darvin) još u XIX veku javno su istupali protiv hrišćanstva i njegovih dogmi, tako da je javnost danas uglavnom postala neosetljiva na ismejavanje hrišćanskih vrednosti i neretke grublje ispade u tom pravcu. Za savremenog Evropljanina, atmosfera, u kojoj se aktuelna pitanja koja se tiču religije uglavnom vezuju za kontroverzne teme (npr. raskoš crkvene jerarhije ili homoseksualne ispade crkvenih velikodostojnika), ili za strah od islama

* Vanredni profesor, igorvu@ius.bg.ac.rs. Ovaj članak je nastao kao rezultat rada na Projektu 'Identiteti i preobražaj Srbije' Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

1 Ansvort primećuje kako je anglikanska crkva u engleskom društvu od religije s kojom se većina prirodno identifikuje postala 'prikrivena manjinska potkultura' (C. Unsworth /1995/: Blasphemy, Cultural Divergence and Legal Relativism, *Modern Law Review*, № 5, p. 659).

(opasnost od priliva radikalnih islamskih elemenata u Evropu i povećani rizik od terorizma), dovela je do toga da se religijsko uverenje sve više oseća kao pretnja – kao nešto manje vredno u poređenju sa npr. ateističkim ili agnosticističkim stavom. U takvim okolnostima, promena na planu krivičnopravne zaštite predstavlja samo odraz ovih tektonskih poremećaja,² u kojima pogled na svet novog svetskog poretka šalje poruku da ‘više ništa nije sveto’.³

1. KRITIČKI POGLED NA KAŽNJAVANJE BLASFEMNIH ISPADA

Protivnici zakona koji kažnjavaju blasfemne ispade ističu različite argumente. Tako se često tvrdi da slični propisi vode ograničenju slobode veroispovesti, u smislu da država postaje arbitar koji ima zadatak da odlučuje šta je istinito u sferi religijskih doktrina, praveći razliku između dominantnih i manjinskih pogleda. Stoga se kao jedan od razloga uvođenja zabrane bogohuljenja prepoznaje i nastojanje da se u određenom prostoru sa dominantnom religijom onemogući širenje drugih vera.⁴ Prag prelaska zone kažnjivog bi u datim okolnostima bio postavljen nisko, jer bi *ratio legis* propisa kojim se blasfemija inkriminiše između ostalog pretpostavljao i sprečavanje prozelitizma na uštrb vladajućeg verskog učenja.⁵ Međutim, sličan prigovor zamisliv je samo tamo gde je kažnjivo vređanje isključivo dominantne religije. Utoliko njemu izmiču ona zakonodavstva koja od vređanja jednako štite i većinske i manjinske verske zajednice. Razume se, i u takvim zakonodavstvima je zamislivo odudaranje normativnog pravnog okvira od realne primene normi u životu. Tu je svakako moguć faktički neravnotežan tretman manjinskih verskih

- 2 N. Doe, R. Sandberg /2008/: The Changing Criminal Law on Religion, *Law & Justice – The Christian Law Review*, № 1, p. 97.
- 3 U nekim ranijim vremenima inkriminisanje blasfemije slalo je između ostalog i poruku da odnosno društvo ne želi da tolerisanjem unižavanja svetinje ‘u očima’ božanstva prikaže čoveka kao biće nedostojno stvaranja (J. Patrick /2011/: The Curious Persistence of Blasphemy, *Florida Journal of International Law*, № 2, p. 213). Opravdanje kažnjavanja blasfemije tu bi počivalo na cilju da se predupredi odmazda božanstva. Tako je u jednom slučaju iz holandske prakse XV veka ukazano na bojazan lokalne zajednice da bi nekažnjavanje sličnog akta grad moglo izložiti epidemiji kuge (vid. D. Nash /2007/: Analyzing the History of Religious Crime. Models of ‘Passive’ and ‘Active’ Blasphemy since the Medieval Period, *Journal of Social History*, № 1, p. 8). Reč je o svojevrsnoj komunikaciji, nalik molitvi, kojom se želi otkloniti prokletstvo i prizvati blagoslov. Razume se, takva poruka moguća je samo tamo gde se u sličnu komunikaciju istinski veruje.
- 4 Taj prigovor naročito pogađa islamske države, koje zaštitu najčešće svode samo na ovu religiju. Tako npr. u Pakistanu polovina slučajeva krivičnog progona za blasfemiju obuhvata pripadnike manjinskih zajednica (hrišćana, ahmada i hinduista), iako njihov procenat u ukupnom stanovništvu ne prelazi 3% (J.-A. Prud’homme /2010/: *Policing Belief. The Impact of Blasphemy Laws on Human Rights*, Freedom House, p. 6).
- 5 Opasnost od diskriminatornog pristupa naročito je moguća tamo gde se kao objekt blasfemije formulišu religiozna osećanja vernika (P. G. Danchin /2008/: Of Prophets and Proselytes: Freedom of Religion and the Conflict of Rights in International Law, *Harvard International Law Journal*, № 2, p. 289), jer je uznemirenje javnosti kakvim verski motivisanim ispadom realnije u slučaju da su povredena osećanja vernika dominantne verske grupe (T. Fischer /2011/: *Strafgesetzbuch und Nebengesetze*, München, S. 1084–1085).

zajednica u odnosu na većinske. Štaviše, što je određena sredina verski homogenija i u svojim stavovima više netrpeljiva prema fizičkom prisustvu 'inovernika', to raste verovatnoća da će se u odnosu na nepoželjne primeniti čak i neki oblik neformalnog kažnjavanja.⁶

Često se protivnici kažnjavanja bogohuljenja pozivaju i na izvesnu nedorečenost objekta religioznog obožavanja. Ako blasfemija predstavlja grubo nepoštovanje svetinje, nekada je teško odrediti šta u konkretnom slučaju podrazumeva 'sveto'. Svaka veroispovest ima svoj sistem dogmi i istina, koje smatra ispovedanjem svoje vere i poštuje kao svetinju. Dijalog u pitanjima vere pretpostavlja da mora biti dopušteno izvesno neslaganje sagovornikâ, koje se ne sme smatrati blasfemnim samo zato što uopšte razmatra izvesna verska pitanja. Tako se teško može smatrati uvredljivim tvrđenje nekog muslimana da Hristos nije sin Božiji, već samo jedan od proroka, nezavisno od toga što takvo tvrđenje protivreči hrišćanskom učenju, i što bi to moglo da nekom hrišćaninu zasmeta. Budući da poredak dopušta zastupanje različitih ideologija i ubeđenja, nijedan vernik nema pravo da bude pošteđen od potencijalnog konfrontiranja sa pripadnicima drugih verskih ubeđenja ili sa ateistima.

Štaviše, ako, kako smo videli, zabrana diskriminacije znači da formulisano krivično delo ne sme da štiti samo jednu, po pravilu većinsku denominaciju u jednoj sredini, onda bi bilo smisljeno da se krivičnopravna zaštita obezbedi u odnosu na sve veroispovesti, ili bar na one koje su u odnosnoj zajednici registrovane ili prisutne. To dalje umnožava krug dogmi i svetinja na koje bi se zaštita odnosila. Hrišćanska crkva ili islam, primera radi, danas ne predstavljaju jedinstvena i jednoobrazna učenja, kakve su predstavljali u vreme svog nastanka. Tako danas imamo desetine i stotine hrišćanskih i islamskih zajednica i sekti, koje se nekada u pogledu osnovnih dogmi značajno razlikuju. Pojedine hrišćanske grupe negiraju poštovanje Bogorodice, većina protestantskih zajednica odbacuje svetost predanja i obožavanje svetitelja, pa bi se slična razlikovanja nužno morala odraziti i na dostojnost potencijalnog predmeta zaštite. Uobličavanje objekta religioznog verovanja, kao u smislu krivičnopravne zaštite podobnog, često se oseća kao nerešivo,⁷ jer bi onda bilo pravično normom obuhvatiti većinu priznatih religija, uz rizik da bude stvoren ogroman pritisak na slobodu govora, i mogući prigovor diskriminisanja ateista i agnostika. U svakom slučaju, u zakonodavstvima koja poznaju sličnu inkriminaciju, većinsko stanovište zaštitu ograničava na svete ličnosti i dogme koje za odnosnu versku zajednicu imaju centralni značaj, to jest mora se raditi o sadržajima koji su za odnosnu veroispovest *bitni*.⁸

Momenat odabira kruga veroispovesti koje zaslužuju zaštitu prepliće se sa eventualnim zahtevom podobnosti inkriminiranih radnji da povrede religiozno osećanje

6 Tako u mnogim (islamskim) državama već sama krivična prijava za blasfemiju, nezavisno od eventualne kasnije obustave krivičnog postupka, u ishodu u praksi neretko vodi faktičkom izopštavanju optuženog iz zajednice, pa čak i njegovom linču.

7 R. Post /2007/: Religion and Freedom of Speech: Portraits of Muhammad, *Constellations*, № 1, p. 81.

8 T. Hörnle /2005/, in: *Münchener Kommentar zum Strafgesetzbuch. Band 2/2* (B. von Heintschel-Heinegg Bandred.), München, S. 964; T. Lenckner /2001/, in: *Strafgesetzbuch. Kommentar* (A. Schönke, H. Schröder (Begründ.), München, S. 1373. U pogledu domaćeg prava vid. naročito I. Vuković /2015/: O unapređenju krivičnopravne zaštite slobode veroispovesti u srpskom i crnogorskom pravu, u: *Religija, politika, pravo*, Beograd – Budva, str. 107.

vernika. To po prirodi stvari težište inkriminacije pomera ka zaštiti većinske veroispovesti. Teško je braniti gledište o nekakvoj potencijalnoj povredi religioznog osećanja u sredini u kojoj vernika odnosne veroispovesti gotovo da i nema. Tu ne menja mnogo na stvari ako bi umesto stvarne povrede religioznog osećanja zakonski opis smatrao dovoljnim ‘mogućnost’ da ona budu povređena. Taj momenat je, uostalom, u korelaciji i sa potencijalnim ugrožavanjem javnog reda i mira. Teško je očekivati da bi sud zaključio postojanje realne opasnosti od izbijanja nekih nereda tamo gde i ne žive oni koji bi blasfemičnim aktom mogli biti uvređeni.⁹

S druge strane, pitanje odnosa većinskih i manjinskih verskih grupa često se dovodi u vezu sa očuvanjem kulturnog identiteta, u smislu da pojačanu zaštitu treba da uživaju samo ranjive manjinske grupe, jer samo tu postoji opasnost od gubitka kulturnog identiteta ili asimilacije. U obrnutoj pak situaciji, u odnosu na većinsku grupu, realno ugrožavanje identitetskog osećaja ne postoji, pa ograničenje slobode izražavanja po ovom osnovu (npr. zabranom nošenja hidžaba ili na drugi način) po ovom stanovištu ne bi imalo opravdanje.¹⁰ U sličnom tonu se ukazuje i da većinsko religiozno osećanje teško može biti potkopano tamo gde blasfemni sadržaj uživa ograničeni krug gledalaca ili slušalaca.¹¹ Sa redukovanjem krivičnopravne zaštite isključivo na manjinske verske grupe ne možemo se međutim složiti, ne samo zbog logičke nedoslednosti (ako se štiti manjinsko versko ubeđenje, onda se tim pre mora zaštititi i većinsko), već i zbog rizika da se pod izgovorom pozivanja ne načelo nediskriminacije preduzimanjem mera afirmativne akcije postigne suštinska društvena nejednakost većinske u odnosu na manjinsku grupu.

Krivičnopravna zaštita u ovoj oblasti zaista ne sme biti preširoko postavljena, jer bi to vodilo neizvesnosti na planu određivanja njenih granica. Negiranje istinitosti izvesnih vrednosti u svakom slučaju ne znači i njihovo omalovažavanje, čak i ako nekada grublja kritika prevazilazi granice dobrog ukusa. Ovaj momenat treba naročito istaći, imajući u vidu da se u literaturi pravi razlika između toga da li ono što se iznosi predstavlja nešto istinito ili lažno. Premda sloboda izražavanja jednako pokriva obe potkategorije, ipak se smatra da iznošenje istinitih činjenica predstavlja poseban vid odbrane,¹² dok se traženje istine postulira kao jedan od ciljeva proklamovanja slobode izražavanja.¹³ Kako se, međutim, blasfemno tiče transcendentnih istina, nedostupnih dokazivanju, ovo razlikovanje ovde mora biti pod posebnom

9 S tim u vezi, može se postaviti i pitanje realne koncentrisanosti verskih grupa na samo jednom delu teritorije, imajući u vidu da blasfemične izjave mogu da budu date u bilo kom delu odnosne jurisdikcije (vid. B. D. Inglis /1956–1958/: *Religious Freedom and the Modern Law of Blasphemy*, *Victoria University of Wellington Law Review*, № 4, p. 237).

10 Vid. M. Pinto /2010/: *What Are Offences to Feelings Really About? A New Regulative Principle for the Multicultural Era*, *Oxford Journal of Legal Studies*, № 4, p. 717 i dalje.

11 J. Temperman /2011/: *Freedom of Expression and Religious Sensitivities in Pluralist Societies: Facing the Challenge of Extreme Speech*, *Brigham Young University Law Review*, № 3, p. 2011. Demokratski kapacitet društva tu pre potkopava nizak prag tolerantnosti, koji uslovljava iniciranje pravne zaštite radi odbrane od takvih jalovih ‘napada’.

12 A. Clooney, P. Webb /2017/: *The Right to Insult in International Law*, *Columbia Human Rights Law Review*, № 2, p. 27.

13 Tako npr. A. O’Reilly /2016/: *In Defence of Offence: Freedom of Expression, Offensive Speech, and the Approach of the European Court of Human Rights*, *Trinity College Law Review*, p. 237.

paskom. Ako provokacija ne može nikako doprineti boljem razumevanju nečega što predstavlja versku dogmu, a nedostupna je razumskoj verifikaciji, onda je teško tvrditi da uvredljivi sadržaj ima za cilj da podstakne debatu.

Osim toga, ako danas sloboda veroispovesti podrazumeva i pravo da čovek ne veruje u postojanje nekog višeg bića, da bude ateista ili agnostik, onda bi po mnogim mišljenjima princip nediskriminacije trebalo jednako da zaštiti i takva uverenja, koja *odriču* postojanje višeg bića.¹⁴ Budući da većina zakonodavstava zaštitu ipak ograničava na veroispovesti, nekada nije jednostavno razgraničiti religiozna od filozofskih i drugih ubeđenja, na koja se zaštita ne odnosi. Tako pojedini autori postavljaju pitanje zbog čega bi objekt obožavanja imao privilegovanu zaštitu u slučaju onih dobara koje vrednim smatraju isključivo verske grupe, a ne i onih koje predstavljaju predmet uvažavanja drugih društvenih institucija iz oblasti kulture, zdravlja, sporta, politike, obrazovanja, itd., a koje jednako mogu da budu predmet izrugivanja i omalovažavanja. Kako se ukazuje, osećanje građana po pitanju religije nije ništa senzibilnije od emocija koja se gaje prema drugim problemima što opterećuju savremenog čoveka.¹⁵ Ljude često vređaju negativna mišljenja drugih o pitanjima kao što su seksualnost ili političko ubeđenje, ali i o banalnim temama kao što je npr. omiljeni sportski klub ili TV serija, pa mnogim kritičarima nije jasno na temelju čega bi religiozno osećanje tu bilo privilegovano.¹⁶ Tvđenje kako ovo osećanje 'dotiče samu suštinu ljudskog identiteta' danas se uglavnom odbacuje, sa argumentom da se isto može reći za mnoge druge čovekove nazore.¹⁷ Omogućavanje, pak, krivičnopravne zaštite i drugih, sekularnih vrednosti, koje određena društvena grupa smatra dragocenim, vodila bi, kako se s druge strane smatra, nekontrolisanom sužavanju slobode izražavanja i gušenju kritike, što bi u totalitarnim društvima moglo biti zloupotrebjavano.¹⁸ Tako je i u socijalističkoj Jugoslaviji bio inkriminisan delikt mišljenja (čl. 133 KZ SFRJ), koji je kao neprijateljsku propagandu kažnjavao javni govor upravljen protiv 'bratstva i jedinstva naroda i narodnosti', što nije bio po ukusu vladajućih struktura.

Tu se sreću i argumenti koji potcrtavaju moć verskih institucija da na odgovarajući način odgovore na provokaciju. Crkve i verske zajednice su, kako se ukazuje, finansijski dovoljno organizovane i moćne, tako da su vlasne da se jednakim oružjem okušaju u javnoj areni. Istovremeno, kako se teme kojima se zanima religija često prepliću sa sadržajima koji iniciraju diskusiju od izvesnog socijalnog značaja

- 14 C. L. Ten /1978/: Blasphemy and Obscenity, *British Journal of Law and Society*, № 1, p. 91. Tako nemačko krivično zakonodavstvo, primera radi, čak ne štiti isključivo versko uverenje, već i filozofska ubeđenja koja pružaju celovit pogled na svet i njegove zakonitosti (npr. marksizam ili materijalizam).
- 15 Britanska Pravna komisija primećuje da blasfemija, kao poseban slučaj nepoštovanja, pravi prihvatljivu razliku između nepoštovanja božanstva i drugih objekata ili ličnosti, npr. monarha ili roditelja (The Law Commission /1985/: *Criminal Law. Offences against Religion and Public Worship*, p. 21).
- 16 E. Barendt /2011/: Religious Hatred Laws: Protecting Groups or Belief?, *Res Publica*, № 1, p. 49.
- 17 R. T. Ahdar /2008/: The Right to Protection of Religious Feelings, *Otago Law Review*, № 4, p. 631.
- 18 'Ako je hrišćanskoj većini dopušteno da uguši ono što smatra šokantnim, to isto bi mogla i većina komunista, fašista, konzervativaca, rasista, puritanaca, itd.' (C. L. Ten: *op. cit.*, p. 90).

(npr. pitanje abortusa ili prava seksualnih manjina), legitimno je, kako se ističe, da i verske organizacije budu izložene snažnoj kritici, pa i ismevanju.¹⁹

Zaista, religije kao takve nisu po sebi posebno zaštićene međunarodnim pravom. Ljudska prava se tiču pojedinaca a ne bilo kakvih ljudskih institucija i ustanova (npr. vojske ili policije),²⁰ ili religioznih sistema i njihovih dogmi. Zbog toga ni raniji pokušaji (naročito islamskih država) da se usvoje oštrije verzije (neobavezujućih) međunarodnih rezolucija koje bi osuđivale 'klevetanje religije' (defamation of religions) nisu imali previše uspeha.²¹ Na to je naročito uticao kontekst, u kojem su najglasniji glasnogovornici sličnih dokumenata bile države koje svojim nacionalnim zakonodavstvom strogo kažnjavaju blasfemiju (npr. Pakistan). Mnogi autori smatraju da slične kampanje imaju za cilj da na međunarodnom planu obezbede pokriće za represivne nacionalne zakone, koji će pod pokrićem navodnog religioznog huljenja široko zahvatati u slobodu govora.²²

U svakom slučaju, mogli bismo se složiti sa objašnjenjem da osećanja verskih grupa u današnjem sistemu vrednosti zapadne civilizacije imaju drugorazredni značaj. Religiozno osećanje prosečnog Evropljanina ili Amerikanca danas je mnogo manje u jezgri njegovog identiteta i bića nego što je to slučaj sa nekim materijalnim dobrima. U takvim okolnostima, nije ni za očekivati da krivičnopravna zaštita za objekt uzme izvesne nematerijalne, duhovne vrednosti, kao što je religiozna čast i ugled, pa ne iznenađuje što se u javnom diskursu sve češće čuju mišljenja da određivanje svetinje (svetih ličnosti, knjiga, sakralnih predmeta i hramova) kao objekta krivičnopravne zaštite u sekularnom društvu i nije moguće.²³ Stoga više i nisu česta krivična zakonodavstva koja, nalik srpskom, smatraju krivičnim delom (javno) izlaganje poruzi lica ili grupe zbog pripadnosti određenoj rasi, boji kože, veri, nacionalnosti, etničkog porekla ili nekog drugog ličnog svojstva (čl. 174 Krivičnog zakonika), iako ni ovo rešenje objekt zaštite ne prepoznaje u subjektivnom osećanju

19 Vid. A. O'Reilly: *op. cit.*, p. 248.

20 Upravo suprotno, Komitet za ljudska prava, u svom komentaru čl. 34 Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, izričito nalaže da države ugovornice ne bi trebalo da zabranjuju kritiku institucija kao što su vojska i državna uprava.

21 Treba primetiti da ovde upotrebljeni pojam 'klevete' (defamation) nije odgovarajući, budući da kleveta tipično podrazumeva iznošenje ili pronošnje lažnih činjenica, a ne mišljenja ili ubeđenja (s pravom R. C. Blitt /2010/: Should New Bills of Rights Address Emerging International Human Rights Norms – The Challenge of Defamation of Religion, *Northwestern University Journal of International Human Rights*, № 1, p. 15).

22 Vid. J. Foster /2009/: Prophets, Cartoons, and Legal Norms: Rethinking the United Nations Defamation of Religion Provisions, *Journal of Catholic Legal Studies*, № 1, p. 55; J. Patrick /2011/, *op. cit.*, p. 193. Osim činjenice što su rezolucije jednostrano brigu svodile prvenstveno na islam, mnogim kritičarima je zasmetalo definisanje zaštite religija kao pitanja međunarodnog prava, imajući u vidu da ta materija u strogom smislu, kako je već istaknuto, ne spada u oblast ljudskih prava (J. Temperman /2008/: Blasphemy, Defamation of Religions and Human Rights, *Netherlands Quarterly of Human Rights*, № 4, p. 531).

23 Vid. npr. E. Barendt: *op. cit.*, p. 50; P. G. Danchin /2010/: Defaming Muhammad: Dignity, Harm, and Incitement to Religious Hatred, *Duke Forum for Law and Social Change*, № 1, p. 14; J. W. Montgomery /2000/: Can Blasphemy Law Be Justified, *Law & Justice – The Christian Law Review*, p. 20.

pripadnika neke grupe, koliko u objektiviziranoj povredi (nacionalnog, verskog ili drugog) dostojanstva pojedinca ili grupe.²⁴

S druge strane, teško se može tvrditi da religiozno osećanje pojedinca ne može *a priori* biti predmet krivične intervencije, dok god savremeni krivični zakoni čast i dostojanstvo smatraju podobnim objektima krivičnopravne zaštite. Ako neki uvredljiv govor zaslužuje krivičnopravnu reakciju zato što povređuje dostojanstvo ličnosti, onda se to može odnositi i na religiozno osećanje kao segment opšte časti i dostojanstva.²⁵ Štaviše, domaći režim mogućeg isključenja protivpravnosti kod krivičnog dela uvrede (vid. čl. 170, st. 4 KZ) postavljen je toliko široko da uzima u obzir i interese koji se tiču slobode govora. Imajući u vidu činjenicu da je blasfemija neraskidivo povezana sa fenomenom vređanja, i ovde u razmatranje moraju ući sva ona pitanja koja su od značaja kod krivičnog dela uvrede. Tako npr. nije svejedno *ko* je davao blasfemne izjave. Načelno se priznaje viša sloboda u izražavanju novinarima, političarima i drugim javnim ličnostima, kao što, s druge strane, političari moraju pokazati viši stepen uzdržanosti u pogledu eventualnog gonjenja građana koji kritikuju njihov rad. Istovremeno, novinari i javni delatnici nose i posebnu odgovornost da svojim ispadima ne naruše društvenu harmoniju, ili čak promovišu mržnju prema drugima.²⁶ Šta vredi pozivanje na slobodu novinarstva, ako se pod 'oblandu' slobode izražavanja podvode sadržaji kod kojih je informativna funkcija, koju ova profesija vrši, potpuno u drugom planu? Sve su to okolnosti koje valja uzeti u obzir.

Kao važan razlog protiv kažnjavanja blasfemije navodi se i značaj slobode govora za savremeno demokratsko društvo i traganje za istinom, koje ga odlikuje.²⁷ Demokratija počiva na drugim osnovama u odnosu na diktaturu većine, tačnije na izvesnim političkim vrednostima, čija je pretpostavka komunikacija, javno mnjenje. Većina uvek može uvesti pravila koja su po svojoj prirodi suštinski nedemokratska i diskriminatorna, ali će takav ishod izostati ako se obezbedi mehanizam slobodnog izražavanja ideja, u kojem će građani u narodnom predstavništvu, na političkim skupovima ili u medijima slobodno isticati svoje stavove o pojedinim društvenim pitanjima i tako uticati na oblikovanje javnog mnjenja. Iako se ne može očekivati da će u rezultatu suprotstavljena mišljenja biti pomirena, omogućavanje postupka sporazumevanja koji podrazumeva komunikaciju opredeliće tumačenje izvesnog procesa kao demokratskog.²⁸ Stavljanje van zakona mogućnosti izražavanja osude

24 Pojam časti i ugleda određuje se normativno, prema objektivnim kriterijumima shvatanja ovih vrednosti u jednoj sredini, a ne prema subjektivnom osećanju povređenog. Zbog toga povreda časti i ugleda postoji i kod onih subjekata koji ne shvataju određenu izjavu ili radnju kao povredu časti.

25 S pravom J. Oster /2016/: *Religiously Offensive Speech: A Doctrinal Inquiry, Review of International Law and Politics*, № 2, p. 153.

26 Da to nije pravilo pokazuje i primer američkog predsednika Donalda Trampa, koji je u predsedničkoj kampanji okarakterisao Meksikance kao 'silovatelje', i predlagao da svim muslimanima bude zabranjen ulazak u SAD (vid. A. Clooney, P. Webb: *op. cit.*, p. 40).

27 Ovaj argument najčešće se vezuje za Mila (John Stuart Mill), i njegov traktat 'O slobodi' (K. Greenawalt /1980/: *Speech and Crime, American Bar Foundation Research Journal*, № 4, p. 671).

28 R. Post: *op. cit.*, pp. 74-76. Čak i sadržaji koji se smatraju objektivno istinitim mogu vremenom izgubiti svoju vitalnost, ako bar nekada nisu izloženi argumentovanom napadu i sučeljavanju (I. Trispiotis /2013/: *The Duty to Respect Religious Feelings: Insights from European Human Rights Law, Columbia Journal of European Law*, № 3, p. 508).

ili nesaglasja sa suprotstavljenim uverenjima, eventualno zabranjene stavove (kao blasfemne) *a priori* isključuje iz procesa obrazovanja javnog mnjenja, čime država gubi demokratski legitimitet.²⁹ Ovaj argument se pritom ne ograničava isključivo na *politički* govor, već na svako istupanje u javnoj debati,³⁰ premda se političkom dijalogu, u relaciji sa ovim argumentom, u tom smislu po pravilu priznaje šira zona slobode u odnosu na npr. umetnički izraz.³¹

Zaista, ne izgleda li idealno da u jednom uređenom društvu svako može slobodno da iznosi i najradikalnije stavove, koje će drugi hladno prihvatiti tek kao povod da i oni, sa svoje strane, eventualno i jednako radikalnim mišljenjima, i prema formi obraćanja i prema sadržini, daju svoj doprinos ‘raspravi’? Razume se, svet tako idealizovane razmene ideja nije moguć. Ako se polazne pretpostavke malo pomere, i umesto imaginarne predstave dobroćudnih i tolerantnih građana zamislimo mnogo realniju sliku društva u kojem se npr. crnci pogrdno nazivaju ‘čamugama’ (eng. nigger), meksikanci i drugi imigranti prepoznaju kao oni koji ‘otimaju’ poslove domaćem stanovništvu, a muslimani kao potencijalni teroristi, iznošenje uvredljivih rasnih, nacionalnih i verskih opservacija više ne deluje tako bezazleno,³² već kao seme koje lako može da se u već zatrovanoj sredini dalje razvije u korov.

Iako bi se moglo prigovoriti da pozivanje ne demokratski pluralizam *a priori* promašuje, jer sloboda izražavanja ne mora da podrazumeva da se u razmeni mišljenja koriste uvredljivi i pogrdni izrazi, slično tvrđenje se često prenosi i na pitanje samog *načina izražavanja*. Tako je britanska Pravna komisija (Law Commission), koja je razmatrala argumente o daljem zadržavanju blasfemije kao common law delikta, zauzela stanovište da razlikovanje između (dozvoljene) trezvene i racionalne diskusije, s jedne strane, i (nedozvoljenog) nepristojnog ili pogrdnog raspravljanja religioznih tema nije moguće bez postavljanja neprihvatljivih ograda slobodi izražavanja. Istorija navodno pokazuje da nekada i staložena i odmerena diskusija može da izazove bes, kao što i, s druge strane, uvredljivo izražavanje može da ne zasluži cenzuru. Iz tog razloga, Pravna komisija je zaključila da ismejavanje religioznih praksi i dogmi može biti legitiman način izražavanja, i da blasfemija ne zasluži krivičnopravnu zaštitu.³³

Uspostavljanje ničim ograničene slobode izražavanja, koja bi imala apsolutni primat u odnosu na druge slobode i prava, u smislu da ne samo da svako može da kaže šta god želi, već da to može da učini i na koji god način želi, nije po našem mišljenju opravdano. Demokratski pluralizam ne znači isključivo da svako neodgovorno može da govori šta god hoće. Istinski pluralizam istovremeno podrazumeva očuvanje kulturnog identiteta i diversiteta različitih (verskih) grupa. Svaki savremeni pravni poredak, uključujući tu i Sjedinjene Američke Države, u kojima posto-

29 Vid. R. T. Ahdar: *op. cit.*, p. 631; P. G. Danchin /2010/: *op. cit.*, p. 8; R. Post: *op. cit.*, p. 80.

30 A. O'Reilly: *op. cit.*, p. 238.

31 S. C. Vance /2004/: The Permissibility of Incitement to Religious Hatred Offenses under European Convention Principles, *Transnational Law & Contemporary Problems*, № 1, p. 211. Politički govor uživa pojačanu zaštitu i prema čl. 10 EKLJP.

32 S pravom J. Waldron /2010/: Dignity and Defamation: The Visibility of Hate, *Harvard Law Review*, № 7, p. 1619.

33 The Law Commission: *op. cit.*, p. 29.

ji najliberalniji režim slobode govora, poznaje izvesna ograničenja ove slobode. U takvim okolnostima, kritika stanja u pogledu slobode govora u drugim državama često ima više politički prizvuk, nego što poteže pravnu argumentaciju. Često se restrikcije ove slobode mere drugačijim aršinima ako se za predmet vrednovanja uzmu druga društva. Tako je, primera radi, krivično gonjenje članica pank-rok grupe 'Pussy Riot', koje su 2012. godine u Hramu Hrista Spasitelja u Moskvi ispred ikonostasa izvele bogohulni skaradni performans (pank-molitvu pod nazivom 'Holy Shit'), u zapadnoj štampi i doktrini bilo ocenjeno kao nesaglasno sa demokratskim vrednostima zapadne civilizacije i kao povreda slobode izražavanja, iako bi, kako pojedini autori tvrde, i pravosudni sistemi tih država verovatno na jednak način vrednovali sličnu skaradnu predstavu.³⁴

Dopuštenost bogohulnog izražavanja, koje zagovara veliki broj autora, uglavnom se povezuje sa neophodnošću javne rasprave o gorućim društvenim problemima. U tom tonu se, primera radi, i objavljivanje spornih karikatura proroka Muhameda tumačilo u smislu da one nisu bile upravljene protiv islama u celini, već protiv onih delova njegovog učenja koji neke od vernika mogu da podstaknu na nasilje i terorizam. Zaista, na prvi pogled, smislenost ovog objašnjenja deluje ubedljivo, naročito iz ugla učenja o džihadu (Jihad), kao verskoj dužnosti svakog muslimana, da ako je potrebno i nasilnim putem širi islam na nevernike.³⁵ Uostalom, gnev muslimana izazvalo je i benigno podsećanje pape Benedikta XVI na Univerzitetu u Regensburgu 2006. godine na misao vizantijskog cara Manuela II Paleologa, da su novine koje je Muhamed doneo u svet bilo 'jedino zle i neljudske, kakva je i njegova zapovest da mačem širi veru koju je propovedao'.³⁶ U tom smislu bi i prepričavanje tuđih misli moglo da se tumači kao 'pronošenje' bogohulnih sadržaja, podložnim kažnjavanju.

Ovde se nekoliko stvari pokazuje kao vredno pažnje. Najpre, može se postaviti pitanje da li izražavanje koje ima pogrdan karakter može biti opravdano na temelju razvijanja dijaloga o nekom problemu, ili uopšte šireg društvenog značaja ideja koje se iznetim tvrdnjama promovišu. Da je tako nešto moguće, pokazuju i savremene krivičnopravne odredbe. Tako prema srpskom pravu, kako smo već ukazali, može

34 Vid. temeljnu analizu Keniga, koji poredi američko i rusko pravo (D. Koenig /2014/: *Pussy Riot and the First Amendment: Consequences for the Rule of Law in Russia*, *New York University Law Review*, № 2, p. 680 i dalje). Tako je npr. u slučaju *Phelps-Roper v. Strickland* (539 F.3d 356 [6th Cir. 2008]) sud zabranio održavanje protestnih aktivnosti na najmanje 300 stopa od mesta održavanja jedne sahrane, pozivanjem na kulturnu dimenziju sahranjivanja i njegovo 'poštovanje u gotovo svim civilizacijama'. Sličan argument mogao bi se primeniti i na mesta religioznog obožavanja (*ibid.*, p. 691).

35 Sličan razlog, uostalom, zastupao je i danski tužilac, odbacujući krivičnu prijavu sa obrazloženjem da izdavač nije imao nameru da se podruguje, već da inicira širu javnu raspravu o granicama slobode umetničkog (karikaturnog) izražavanja. Treba međutim primetiti da je ovo objašnjenje potpuno oprečno tekstu urednikovog priloga koji je pratio sporne karikature, a koji je potencirao da uvažavanje religioznih osećanja 'nije kompatibilno sa sekularnom demokratijom i slobodom izražavanja, gde pojedinac mora biti spreman da istrpi omalovažavanje, izrugivanje i ismejavanje'. Ne vidimo kako se može smisleno tvrditi da nema podrugivanja tamo gde primalac poruke treba da istrpi ismejavanje i omalovažavanje.

36 Vid. P. Jones /1980/: *Blasphemy, Offensiveness and Law*, *British Journal of Political Science*, № 2, p. 76.

otpasti kažnjavanje za uvredu, 'ako je izlaganje dato u okviru ozbiljne kritike u naučnom, književnom ili umetničkom delu, u vršenju službene dužnosti, novinarskog poziva, političke delatnosti, u odbrani nekog prava ili zaštiti opravdanih interesa, ako se iz načina izražavanja ili iz drugih okolnosti vidi da to nije bilo učinjeno u nameri omalovažavanja (čl. 170, st. 4 KZ). Zaštitu opravdanih interesa u slučaju vredenja prepoznaje, primera radi, i nemački krivični zakonodavac u nizu situacija, uključujući tu i naučnu, umetničku i političku delatnost, takođe međutim odbacujući opravdanje ako kritika ima pogrdni karakter, skriveno ciljajući na defamiranje žrtve.³⁷ Drugim rečima, mnogi krivični zakoni omogućavaju da osećanja drugih budu povređena na temelju nemalog broja osnova, ali samo ako upotrebljeni izrazi i druge okolnosti zaista pokazuju da učinilac nije imao nameru da omalovaži uvređenog. Dakle, ismejavanje i izrugivanje drugima nema bezuslovno pokriće u nekoj ničim ograničenoj slobodi izražavanja.

S druge strane, uvređenost koja počiva na omalovažavanju nečijeg uverenja ne stoji na tako čvrstim realnim pokazateljima kao što je to slučaj sa drugim tipovima uvrede. Jasno je da se osećanje uvređenosti mora zasnivati na objektivnim kriterijumima, koji bi cenili da li je uopšte bilo razumno da oštećeni bude uvređen određenom izjavom, kao i da li je bilo razumno da stepen uvređenosti bude toliki koliko on to tvrdi.³⁸ Razume se da istinitost onoga što se tvrdi takođe mora uticati na zaključak o postojanju uvrede. Kako međutim u slučaju uverenja ispitivanje istinosti nije moguće, objektivni kriterijum mora naglasak staviti manje na sadržaj izjave koliko na način iskazivanja.

Teškoće u definisanju religioznog osećanja kao podobnog objekta krivično-pravne zaštite često se dovode u vezu sa činjenicom da je sporni blasfemni materijal po pravilu dostupan ograničenom broju ljudi, tako da se kažnjivost ovde zasniva na jednoj više apstraktnoj opasnosti da će *neka lica* možda videti taj sadržaj.³⁹ U uslovima ogromnog broja sredstava javnog informisanja građanin je po pravilu slobodan da sam odabere medij koji odgovara njegovom senzibilitetu. Niko ne mora da pristupi onim sadržajima koji ga vređaju, kao što može učiniti izbor da ne pogleda TV film, da ne poseti pozorišnu ili bioskopsku predstavu ili izložbu čiji sadržaj smatra neprihvatljivim. U slučaju umetničkog izražavanja to se često potkrepljuje argumentom da se ograničenjem dostupnosti (kupovina karte za posetu muzeju, bioskopu ili pozorištu, ograničenje godina starosti posetilaca i tsl.) može izbeći prezentiranje spornog sadržaja osetljivim kategorijama lica, i izbeći mogućnost da neko neobavešten slučajno pristupi sadržaju.⁴⁰

37 T. Fischer: *op. cit.*, S. 1284. Primer takvog odmerenog pristupa predstavlja odluka nemačkog Ustavnog suda u slučaju Strauß, gde je zaključeno da karikature koje napadaju jezgro nečijeg ličnog dostojanstva (ovde bavarskog ministra prikazanog u obličju svinje u seksualnom činu) nisu zaštićene slobodom umetničkog izražavanja.

38 P. Jones /1980/: *op. cit.*, p. 79.

39 R. T. Ahdar: *op. cit.*, p. 655.

40 Sličan argument se sreće i tamo gde se vrednuje opasnost narušavanja javne bezbednosti ili organizovanja nereda, sa objašnjenjem da ograničena dostupnost sporne informacije ukazuje na nemogućnost da ona ima dalekosežan efekat po navedena dobra. Tako ESLJP u jednoj odluci (Karataş v. Turkey, predstavka br. 23168/94, <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-58274>) ističe da

Ovaj momenat se u odlukama Evropskog suda za ljudska prava uobičajeno dovodi u vezu sa procenom da li je ograničenje odnosnog prava garantovanog Konvencijom predstavljalo nužnu meru. Tako je u slučaju *Wingrove v. United Kingdom*⁴¹ sud konstatovao da je verovatno da bi video-film, koji je prikazivao sporni sadržaj, u ishodu imao manju gledanost od nekog bioskopskog filma. 'Rizik da bi neki hrišćanin mogao da u neznanju pogleda video bila je stoga značajno umanjena, kao što je [mala] bila i potreba da se uvedu ograničenja u njegovoj distribuciji'. Ova opasnost se prema sudu mogla umanjiti još više, ograničavanjem distribucije videa na seks-šopove i/ili unošenjem odgovarajućeg upozorenja na omotu kasete.

Ovaj stav, iako na prvi pogled vrlo ubedljiv, jer počiva na ideji *slobode izbora*, gde svaki građanin pritiskom na dugme TV upravljača može da odabere sadržaj koji odgovara njegovom sistemu vrednosti, zanemaruje činjenicu da propagandu izvesnih vrednosti savremena krivična zakonodavstva apriorno zabranjuju. Tako danas mnogi međunarodni dokumenti pozivaju na široko kažnjavanje čak i indirektnog slanja javnosti poruka koje veličaju terorizam. Činjenje dostupnim pornografskih sadržaja u kojima se prikazuju deca i maloletnici takođe se strogo kažnjava, pa tu okrivljeni svakako ne bi mogao da se pozove na slobodu građana da njegov sadržaj zaobiđu. Uostalom, kako pokazuju najnovije tendencije, slobodi govora se ne priznaje prvenstvo ni u slučaju da se javno promovise ili negira genocid.⁴² Očigledno je, dakle, da u nekim, nejasno po kom kriterijumu definisanim slučajevima, govor može biti ograničen zato što se iz ugla *zajednice* oseća kao duboko neprihvatljiv, kao nešto što temeljno narušava moralni dignitet društva. Ako izuzeci, kako vidimo, ipak postoje, jedino objašnjenje je da za razliku od nekih tema (npr. Holokausta) evropska društva blasfemična izražavanja danas očigledno više ne smatraju moralno neprihvatljivim.⁴³

S druge strane, ovaj argument počiva na mogućnosti apsolutnog izolovanja izvora blasfemičnog sadržaja od pogleda običnih građana, ili bar izvestan mehanizam restrikcije pristupa. Savremeni mediji (novine, časopisi, televizijske emisije) redovno ne sadrže slične graničnike. Kako je u poznatom slučaju izlaganja fotografije skaradnog naziva i sadržaja ('Piss Christ')⁴⁴ primećeno, povrednost vernikâ nije bila inicirana isključivo time što je ovo delo bilo predstavljeno u Nacionalnoj galeriji i u okviru vrlo reklamirane izložbe, već i time što je zajednica morala da trpi da u javnom prostoru na trošak svih građana takvo svetogrđe bude ne samo prikazano već i javno promovisano.⁴⁵

se poezija kao forma umetničkog izražavanja obraća samo užem krugu čitalaca, i da su time ograničene mogućnosti da pesma potakne čitaoce na mržnju, nasilje ili protest.

41 Predstavka br. 17419/90, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58080>.

42 S pravom L. B. Graham /2009/: Defamation of Religions: The End of Pluralism, *Emory International Law Review*, № 1, pp. 76–77.

43 N. Cox /2014/: Blasphemy, Holocaust Denial, and the Control of Profoundly Unacceptable Speech, *American Journal of Comparative Law*, № 3, pp. 752, 757.

44 Vid. detaljnije I. Vuković /2018/: Blasfemija i krivično pravo – uporedno zakonodavstvo i judikatura, *Crimen*, № 2, str. 141.

45 A. Fisher, H. Ramsay /2000/: Of Art and Blasphemy, *Ethical Theory and Moral Practice*, № 2, p. 142. Uostalom, i u pomenutom predmetu *Wingrove v. United Kingdom* (vid. fn. 41) sud je zaključio da se ne može isključiti da bi sadržaj bio pristupačan širem tržištu, budući da je lako

Najzad, od značaja je i pitanje da li treba praviti razliku između onih akata koji kod drugoga realno izazivaju stanje uvređenosti i onoga što se može označiti kao uvređenost na temelju običnog saznanja da se neki sablažnjiv čin negde dogodio. Mnogi autori s pravom ukazuju da takav graničnik mora biti povučen.⁴⁶ Nije npr. isto da li je neko fizički prisustvovao nečijem egzibicionističkom aktu, ili je to kasnije prepričao komšiji, koji se u reakciji sablaznio. Zašto bi nekog muslimana koji živi na Bliskom istoku zanimalo ili uopšte doticalo to što se objavi negde na drugom kraju sveta? Ako bi se sa istim uvažavanjem vrednovala osećanja svih potencijalnih slušalaca ili gledalaca nekog potencijalno blasfemnog sadržaja, izvan realnog konteksta situacije i stvarnog kruga lica kojima je sadržaj bio namenjen, onda bi se domašaj slične inkriminacije mogao oceniti kao bezobalan. Uostalom, da li karakteristični teži oblici krivičnih dela protiv časti i ugleda iz domaćeg krivičnog zakonodavstva, kod kojih se propisuje viša kazna ako delo bude učinjeno putem štampe, radija, televizije ili sličnih sredstava informisanja, treba da uzmu u obzir potencijalnu dostupnost novine ili radio emisije u bilo kom delu svetu, ili se pretpostavlja svojevrsna teritorijalno omeđena društvena opasnost akta? Ovaj momenat svojevrsne 'naknadne' povređenosti naročito je karakterističan za savremeno društvo i moderna sredstva komunikacije, gde, posredstvom interneta, blasfemni sadržaji mogu gotovo momentalno postati dostupni drugima.⁴⁷ To međutim ne menja činjenicu da su krivičnopravne jurisdikcije odvojene. Svaki krivičnopravni poredak slobodan je da samovoljno definiše sferu krivičnopravne zaštite, vodeći računa prvenstveno o očuvanju vlastite dobrobiti i domaćih dobara.

U tom smislu, često se čuje i da bi odredba koja bi zaštitom obuhvatila više religija morala istovremeno da uzme u obzir i *prag* uvredljivosti, kako unutar određene religiozne grupe, tako i imajući u vidu različitu senzibilnost pripadnika različitih veroispovesti.⁴⁸ Tako bi se, u pogledu prvog pitanja, pravila razlika između toga da li su nekim izlaganjem bila povređena osećanja prosečnih ili samo ultra-radikalnih vernika, naročito ako bi se slična posledica (npr. izazivanje osećanja sablazni, kao u austrijskom rešenju iz čl. 188 KZ) konkretno utvrđivala u krivičnom postupku. Tu bi bilo prihvatljivo da merilo podrazumeva ispitivanje da li je preduzeta blasfemna radnja objektivno bila podobna da povredi čast i ugled odnosne verske grupe iz ugla prosečnog tolerantnog građanina odnosne sredine.

U pogledu drugog pitanja, može se reći da su pripadnici različitih religija različito osetljivi na bogohulno izražavanje. Iako mnogi autori blasfemiju prevashodno vezuju za monoteističke religije (pre svih judaizam, hrišćanstvo i islam),⁴⁹ blasfe-

mogao biti kopiran, rentiran ili prodavan različitim domaćinstvima, čime bi se jednostavno zaobišao svaki eventualni nadzor vlasti.

46 P. Jones /1980/: *op. cit.*, p. 85.

47 Nastankom interneta neposredna opasnost od nekog govora ima danas drugačije obrise nego pre samo nekoliko decenija. Internet je u toj meri promenio svet, da se efekti neke poruke ili govora mogu reflektovati na drugom kraju planete, i to gotovo trenutno (C. Blue Holmes /2012/: *Quran Burning and Religious Hatred: A Comparison of American International, and European Approaches to Freedom of Speech*, *Washington University Global Studies Law Review*, № 2, p. 475).

48 R. T. Ahdar: *op. cit.*, p. 633.

49 T. McKenna /2001/: *Treason against God – Some Aspects of the Law relating to Blasphemy*, *Southern Cross University Law Review*, p. 27.

mno izražavanje može pogoditi i druge veroispovesti.⁵⁰ Neke religije štaviše i nemaju negativan stav prema kritičkom tumačenju svojih dogmata. Tako, primera radi, tolerantnost prema debati, pa čak i pomirljiv stav prema agresivnim napadima navodno predstavlja jednu od karakteristika sistema vrednosti budizma.⁵¹ Bilo bi nepravilno dati veća prava onim verskim zajednicama koje svoju osetljivost na kritiku ispoljavaju agresivno, u odnosu na one koji su, živeći npr. u sekularnom okruženju, donekle 'otupeli' na svakodnevne atake koji ismejavaju njihovo verovanje i običaje.⁵² Ovde bi takođe trebalo primeniti kriterijum objektivnog prosečnog građanina u odnosnoj sredini, iako se ne može isključiti da će na njegov utisak presudno uticati da li je okruženje uopšte religiozno, i, ako jeste, kojoj denominaciji većinski pripada.

2. BLASFEMIJA I UMETNIČKO IZRAŽAVANJE

Zagovornici ideje neograničene slobode izražavanja svoj stav često potkrepljuju pozivanjem na primat slobode umetničkog izraza.⁵³ Često se, naime, činjenica da je lice, koje se uvredljivo odnosi prema moralu i verskim osećanjima drugih, u javnosti priznato kao 'umetnik', smatra dovoljnom za opravdanje blasfemnog karaktera 'umetničkog' dela koje se izlaže ili prikazuje. Bilo kakvo ograničavanje takve umetničke, ničim ograničene slobode, kako se smatra, u efektu vodi tome da umetnik menja svoje izvorne ideje i koncepte, vršeći svojevrstu autocenzuru.⁵⁴ Štaviše, tu se postavlja i načelno pitanje kako razlikovati aktuelne blasfemne, antisemitske, rasističke i ine sadržaje, od onih uporedivih, često vrlo grubih ispada prisutnih u svetskoj literaturi i umetnosti proteklih vekova. Hajnce /Heinze/ tako pominje brojne poznate autore i njihova čuvena dela, koja su obilovala rasističkim, seksističnim, homofobičnim, antisemitskim, blasfemnim i drugim pogledima, koji bi se danas verovatno smatrali ekstremnim.⁵⁵ Da li to znači da bi i ta dela, ili njihovo reprodukovanje morali biti izloženi zabranama i cenzuri?

50 Tako je premijera pozorišne predstave 'Behzi' (2004. godine) u Birmingemu, britanske autorke Gurpreet Kaur Bhatti, bila prekinuta zbog nasilnih sukoba protestanata, pripadnika zajednice Sika, i policije. Predstava je prikazivala scene nasilja, silovanja i ubistva u hramu Sika.

51 E. Wiles /2006/: A Right to Artistic Blasphemy – An Examination of the Relationship between Freedom of Expression and Freedom of Religion, through a Comparative Analysis of UK Law, *University College Dublin Law Review*, № 1, p. 131. Ipak, i u sredinama gde većinu čine budisti sreće se delikti koji kažnjavaju blasfemne ispade. Tako je u Mjanmaru na dve i po godine zatvora osuđen vlasnik kafića (sa Novog Zelanda) koji je, protivno odredbama čl. 295–296 KZ, stavio na Fejsbuk sliku Bude koji nosi slušalice (vid. A. Clooney, P. Webb: *op. cit.*, p. 12).

52 S pravom P. Jones /1980/: *op. cit.*, p. 84. Zašto bi se uspostavljala jednakost između verskog osećanja muslimana, kojeg u vlastitoj zemlji vređa to što prolaznik nosi krst, ili gde hrišćanski sakralni objekat spolja i ne sme imati vidljivo obeležje krsta, i pripadnika neke druge vere, naviklog da argumentovano brani svoje versko uverenje?

53 Uobičajeno se smatra da iz ugla eventualnog ograničavanja slobode govora umetničko izražavanje treba ceniti više od 'bezzrednih' rasističkih ili prostačkih opservacija, ali manje od političkog govora (S. C. Vance: *op. cit.*, p. 211).

54 K. A. Rollinson /2011/: An Analysis of Blasphemy Legislation in Contemporary Ireland and Its Effects upon Freedom of Expression in Literary and Artistic Works, *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, № 1, p. 209.

55 E. Heinze /2006/: Viewpoint Absolutism and Hate Speech, *Modern Law Review*, № 4, p. 562.

Obično se pritom ističe kako sporna prezentacija umetnika reflektuje koncept koji ispituje granice moralnosti i ima izvesno simboličko značenje, i da sama umetnost podrazumeva razmenu i komunikaciju, koja izostaje ako se sporna ideja ne izloži pogledu i vrednovanjima drugih.⁵⁶ Svojstvo umetničkog izražavanja smatra se navodno drugačijim od redovnih načina komunikacije, jer počiva na uobrazilji umetnika, slično ulogama glumaca, koje treba razlikovati od likova čiji se život predstavlja. Drugim rečima, onome što je uvredljivo i što ima blasfemni karakter pridaje se karakter fiktivnog istraživanja stvarnosti, što bi trebalo, kako mnogi smatraju, jasno odvojiti od onoga što predstavlja realni fenomen.⁵⁷ U tom smislu, naročito se potencira navodna osobenost karikaturnog i satirističkog izražavanja. Prema samom svom nazivu (ital. caricare, preterivati), *karikatura* podrazumeva duhovito i često podsmevajuće prikazivanje izvesnih društvenih i političkih tema, koje, po prirodi i načinu obraćanja publici, nužno sadrži satiričnu notu i preuveličava izvesni nedostatak. Tema sličnih satira često su i verski sadržaji (npr. film 'Monty Python's Life of Brian' ili epizoda 'Bloody Mary', crtane satirične serije 'South Park').⁵⁸ Satiri se obično priznaje viši stepen slobode, polazeći ne samo od činjenice da se radi o vidu umetničkog izraza, već uvažavajući i njen socijalni značaj.⁵⁹ Satiričar se upoređuje sa 'kockarom', koji se kladi na to da će, uz inicijalni šok koji izaziva, i kreativna ideja ili misao koja se hoće proturiti prići gledaocu ili čitaocu.⁶⁰

Ipak, iako priznajemo da satira po prirodi stvari agresivnije kritikuje ciljane ideje, ne možemo prihvatiti da takvo izražavanje ne može posedovati kriminalni sadržaj po sebi. Najpre, umetničko izražavanje predstavlja vid komunikacije koji karakteriše intervencija u emocionalni svet posmatrača (čitaoca, slušaoca), uz nastojanje da se u ovome pokrene saosećanje i empatija. Otuda umetnik želi da dodirne svet učesnika i da kod ovoga izazove identifikaciju sa onim spletom emocija koje su i njega pokretale kada je svoje umetničko delo stvarao. Stoga, iako umetnik često izmišlja događaje, predstave i zvuke, koje notama, potezima četkice, pera ili kamerom prenosi u emocionalni etar, željeni efekat, svojevrsni udar na osećanje posmatrača (čitaoca, slušaoca) uvek predstavlja cilj umetničkog stvaranja. U takvim okolnostima, teško je braniti stav da umetničko delo predstavlja fikciju, ako se upravo takvim izmišljenim sadržajem hteo postići odgovarajući provokativni efekat.

Drugo, krivičnoppravna zaštita ne obuhvata isključivo stvarne već katkada i simulovane događaje. Tako aktuelni međunarodni dokumenti koji se odnose na deč-

56 Takva tvrđenja, paradoksalno, nekada se ponavljaju i kada se radi o čisto pornografskim sadržajima, kao npr. u slučaju neposrednog oslikavanja muških polnih organa i seksualnog opštenja u krupnom planu sa drugim muškarcima i životinjama (vid. Müller and Others v. Switzerland, predstava br. 10737/84, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57487>).

57 Kolman to simbolično upoređuje sa predstavom u kojoj se odigrava venčanje. 'Sveštenik u predstavi ne venčava odista nekoga, a glumci se stvarno ne venčavaju' (E. B. Coleman /2011/: The Offenses of Blasphemy: Messages in and through Art, *Journal of Value Inquiry*, № 1, p. 68).

58 Začeci tradicije izrugivanja biblijskim temama sreću se u vreme protestantske Reformacije, već u XVI veku (vid. D. Keane /2008/: Cartoon Violence and Freedom of Expression, *Human Rights Quarterly*, № 4, p. 852). U XX veku su naročito česte bile karikature anti-semitskih sadržaja (*ibid.*, p. 854).

59 A. Clooney, P. Webb: *op. cit.*, p. 26.

60 J. Patrick /2011/, *op. cit.*, p. 211.

ju pornografiju (npr. Konvencija o visokotehnološkom kriminalu), pod njom podrazumevaju ne samo vizuelne (ili druge) predstave lica mlađeg od 18 godina koje učestvuju u eksplicitnoj seksualnoj radnji, već i (punoletnog) lica koje samo tako izgleda. Drugim rečima, odlučno je kakav *utisak* odaje emitovani sadržaj, a ne da li se vizuelno prikazuje stvarni seksualni čin i ko u njemu učestvuje. Stoga mnoga krivična zakonodavstva (npr. švajcarsko, čl. 197 KZ) ni ne prave razliku da li je u pitanju stvarni pornografski film sa decom, ili fiktivne slikovne predstave (npr. porno-strip ili porno-crtani film) koje odaju utisak da se sa decom seksualno opšti.⁶¹

I nezavisno od ovih argumenata, sam pojam 'provokativnog' podrazumeva izvesnu komunikaciju, očekujući izvestan *odgovor* od subjekta kojem se provokacija upućuje. Ako je to već tako, može li društvena zajednica *a priori* da isključi neophodnost procene u kojoj meri očekivani odgovor može predstavljati opasnost po društvo? Ako krivično pravo pozivanje na nužnu odbranu zabranjuje onome ko namerno isprovocira napad, želeći da napadača povredi, onda i na planu humorističkog izražavanja ne sme biti prisutno omalovažavanje koje može imati neprihvatljive efekte na socijalni mir.

3. OSOBENOSTI INKRIMINISANJA BLASFEMIJE U ISLAMSKIM DRŽAVAMA

Jedan od razloga otpora zapadnih teoretičara inkriminisanju blasfemnih izjava tiče se i činjenice da najstrožu kriminalnu politiku u ovoj sferi imaju islamske države. U liberalnom sistemu vrednosti vređanje religioznih osećanja se na lestvici društvene opasnosti i inače ne kotira visoko, pa postoji ogromna nesrazmera između sankcija koje delikt blasfemije objektivno zaslužuje i onih kazni koje se u islamskim državama propisuju i izriču. Česte osuđujuće presude u krivičnim procesima u ovim državama, stroge (čak i smrtno) kazne i zanemarivanje nekih uobičajenih standarda pravičnog suđenja,⁶² u zapadnim pravnim sistemima za reakciju imaju zahteve za dekriminalizaciju blasfemije u odnosu na svaku veroispovest.⁶³ Negativan primer slične primene odredaba o blasfemiji daju mnoga krivična zakonodavstva islamskih država. Tako je u Egiptu u rasponu od samo nekoliko meseci: jedan hrišćanski učitelj novčano kažnjen zbog pominjanja u negativnom kontekstu proroka Muhameda na času, jedan pisac je osuđen na višegodišnju kaznu zatvora zbog promocije ateizma, dok je jedan advokat hrišćanin osuđen na godinu dana zatvora zbog toga što

61 Vid. I. Vuković /2013/: Dečja pornografija i krivično pravo – međunarodni ugovori i član 185 Krivičnog zakonika, u: *Međunarodna krivična dela*, Beograd, str. 520.

62 Tako npr. Krivični zakonik Pakistana u članu 295b kažnjava doživotnim zatvorom sknavljenje Kurana, a doživotnim zatvorom ili smrtnom kaznom direktno ili indirektno, usmeno, pismeno ili na neki drugi način sknavljenje imena proroka Muhameda (čl. 295c). Vid. N. McLaughlin /2010/: Spectrum of Defamation of Religion Laws and the Possibility of a Universal International Standard, *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, № 3, p. 415. Dugotrajne propisane kazne zatvora su u muslimanskim državama pre pravilo (npr. u Avganistanu do 20 godina zatvora) nego izuzetak, a sreću se i telesne kazne (npr. bičevanje u Sudanu, vid. J-A. Prud'homme: *op. cit.*, p. 4).

63 N. Cox: *op. cit.*, p. 744.

je u privatnom razgovoru uvredio islam.⁶⁴ Nasuprot tome, vređanje drugih religija se u islamskim državama uglavnom krivičnopravno ili uopšte ne sankcioniše, ili u praksi toleriše. Izvan islamskog sveta, većina savremenih inkriminacija koje zabranjuju bogohulno izražavanje ne pravi ovu razliku, u smislu da štite od uvredljivog izražavanja isključivo većinsku religiju.⁶⁵

Do različitog vrednovanja religioznih uvreda u hrišćanskom i islamskom svetu dolazi i zbog toga što je islam duboko inkorporiran u sve segmente islamskog društva i prava. U mnogim islamskim državama pitanje uvredljivog izražavanja o Muhamedu ili drugim objektima religioznog obožavanja se uopšte i ne postavlja, jer se najstrože kažnjava ne samo ismevanje dogmi vere već i napuštanje islama (apostasija). Ova povišena osetljivost muslimanskih država na pitanja blasfemnih sadržaja, uz načelnu neosetljivost vernika drugih denominacija, mnoge autore je dovela do utiska da se kod sličnih inkriminacija krivičnopravna zaštita u praksi zapravo svodi na zaštitu islama.

Iz tog ugla posmatrano, u aktuelnoj raspravi o dekriminalizovanju blasfemije ne može se prenebregnuti izvestan politički momenat, koji ovoj polemici daje osobenu notu. Budući da su islamske države najagresivnije u kažnjavanju blasfemije, a da su zemlje zapadnog sveta tu po pravilu najliberalnije, stiče se utisak da nezavisno od u raspravi korišćenih argumenata promovisanje širokih granica slobode izražavanja nauštrb verskih osećanja između ostalog ima za cilj i da disciplinuje radikalni islam, zbog kojeg je poslednjih decenija na međunarodnom planu otvoreno više žarišta. Uostalom, teško se može sporiti da su incidenti koji su se ticali ove materije redovno imale veze sa islamskim fundamentalizmom i drastičnim odgovorima na blasfemne sadržaje o proroku Muhamedu. 'Premda je tačno da bi teorijski bilo koja religija mogla da zahteva istu reakciju na blasfemiju, ipak smo suočeni sa neugodnom činjenicom da u savremenom društvu nastupaju različite posledice ako se nasuprot drugim religijama kritikuje islam.'⁶⁶

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Izloženi argumenti pokazuju da je inkriminisanje blasfemije u jednom društvu opterećeno brojnim nedoumicama. S jedne strane, očigledno je da se vređanje verskih sadržaja u savremenom evropskom društvu na zamišljenoj skali nevrednosti kreće na samoj granici kažnjivog i nekažnjivog, uz tendenciju ispadanja iz sfere krivičnopravne zaštite. Razloga za to je više. Postoji bojazan da bi kažnjavanje izraženog mišljenja o nekoj verskoj dogmi narušilo demokratski potencijal jednog društva i ograničilo slobodu izražavanja. Objekat potencijalne zaštite je, zatim, zbog

64 E. M. Aswad, R. Hussain, M. A. Suleman /2014/: Why the United States Cannot Agree to Disagree on Blasphemy Laws, *Boston University International Law Journal*, № 1, p. 130.

65 Slično pogodovanje hrišćanske anglikanske crkve dugo je važno i u engleskom pravu, iako za razliku od aktuelnih primera iz prakse islamskih država u anglosaksonskim zemljama ova formalna nejednakost u zaštiti različitih veroispovesti nije istovremeno značila i gušenje manjinskih uverenja.

66 R. Ross /2012/: Blasphemy and the Modern, Secular State, *Appeal: Review of Current Law and Law Reform*, p. 8.

velikog broja religioznih sistema i podsistema, teško odrediti, što otežava formulisanje upotrebljivih zakonskih opisa. Nejasno je i zbog čega bi samo verske istine zasluživale pojačanu zaštitu, a ne i neke sekularne vrednosti i ubeđenja. Vezivanje objekta krivičnogpravnog zaštite isključivo za povredu religioznih osećanja građana, odnosno svojevrtni religiozni mir, danas se, zbog poteškoća u uobličavanju ovog kriterijuma,⁶⁷ osim retkih izuzetaka u zakonodavstvu uglavnom odbacuje. Zbog ovih i drugih pomenutih razloga ni srpski zakonodavac neposredno ne inkriminiše izlaganje poruzi sadržaja veroispovedanja drugih lica.⁶⁸

S druge strane, teško se može sporiti da država može imati interes da u cilju zajedničkog i harmoničnog suživota njenih građana izvesne vrednosti zaštiti od javnih napada koji za cilj imaju isključivo provokaciju i omalovažavanje. Ako kritički pogled na pitanja religioznog svakako zaslužuje zaštitu u okviru slobode govora, nema nikakve sumnje da, na drugoj strani, izvesne forme uvredljivog izražavanja stava ne zaslužuju da budu pokrivenne ovom slobodom. Ako se već dopušta da na planu npr. krivičnogpravnog zaštite životinja, osećanja ljudi predstavljaju podoban objekt, onda ne vidimo zašto bi se zanemarivale potencijalne posledice do kojih bi mogli dovesti omalovažavajući verski ispadi, naročito u višenacionalnoj sredini kakvu predstavlja srpsko društvo. Upravo takav pristup, kako nam se čini, garantuje prepoznavanje jedne zajednice kao istinski demokratske. Dok god krivično delo uvrede zaslužuje da predstavlja krivično nepravdo, i dok se u uporednom zakonodavstvu od uvredljivih ispada štite npr. državna znamenja, postoje dovoljni razlozi da se od vređanja zaštite i verski sadržaji koji grade temelj identiteta na kojem društvo počiva.

Time se međutim ne rešava problem preciziranja kriminalne zone. Eventualnu inkriminaciju svakako bi trebalo ograničiti samo na one verske istine i dogme koje za određenu priznatu veroispovest imaju suštinsku vrednost.⁶⁹ Istovremeno, i ovde bi važili osnovi prisutni kod krivičnih dela protiv časti i ugleda (iz čl. 176 KZ), koji omogućavaju nekažnjavanje ako je izlaganje dato u okviru ozbiljne kritike u naučnom, književnom ili umetničkom delu, u izvršavanju službene dužnosti, novinarskog poziva, političke delatnosti, u odbrani nekog prava ili zaštite opravdanih interesa, ako se iz načina izražavanja ili iz drugih okolnosti vidi da to nije učinjeno u nameri omalovažavanja. Takvim pristupom bili bi očuvani i sloboda izražavanja i osnovani interes društva da se predupredi podsticanje verske mržnje sa dalekosežnim posledicama.

67 Vid. I. Vuković /2015/: *op. cit.*, str. 98–99.

68 Postojeća inkriminacija povrede slobode ispovedanja vere i vršenja verskih obreda (iz čl. 131 KZ) štiti samo spoljašnje manifestovanje religioznog ubeđenja, dok povreda ugleda zbog rasne, verske, nacionalne ili druge pripadnosti (iz čl. 174 KZ) pokriva omalovažavanje drugoga samo po osnovu (verske) pripadnosti, ali ne i obreda i dogmi samog religioznog učenja.

69 Vid. detaljnije I. Vuković /2015/: *op. cit.*, str. 107. Iako o konačnom sudu odlučuju okolnosti konkretnog slučaja, i ovde se mogu dati samo neke osnovne smernice. Tako nema sumnje da zaštitu ne zaslužuju izrazi koji religiozni sadržaj opisuju ružnim rečima. Isto tako, u svim društvima profanaciju svetinje predstavlja stavljanje religioznog u neki seksualni kontekst. (s pravom C. Hillgruber /2016/: *Legal Limits of a Permissible Criticism of Religion*, *German Law Journal*, № 2, p. 273).

LITERATURA

- Ahdar R. T. /2008/: The Right to Protection of Religious Feelings, *Otago Law Review*, № 4
- Aswad E. M., Hussain R., Suleman M. A. /2014/: Why the United States Cannot Agree to Disagree on Blasphemy Laws, *Boston University International Law Journal*, № 1
- Barendt E. /2011/: Religious Hatred Laws: Protecting Groups or Belief?, *Res Publica*, № 1
- Blitt R. C. /2010/: Should New Bills of Rights Address Emerging International Human Rights Norms – The Challenge of Defamation of Religion, *Northwestern University Journal of International Human Rights*, № 1
- Blue Holmes C. /2012/: Quran Burning and Religious Hatred: A Comparison of American International, and European Approaches to Freedom of Speech, *Washington University Global Studies Law Review*, № 2
- Clooney A., Webb P. /2017/: The Right to Insult in International Law, *Columbia Human Rights Law Review*, № 2
- Coleman E. B. /2011/: The Offenses of Blasphemy: Messages in and through Art, *Journal of Value Inquiry*, № 1
- Cox N. /2014/: Blasphemy, Holocaust Denial, and the Control of Profoundly Unacceptable Speech, *American Journal of Comparative Law*, № 3
- Danchin P. G. /2008/: Of Prophets and Proselytes: Freedom of Religion and the Conflict of Rights in International Law, *Harvard International Law Journal*, № 2
- Danchin P. G. /2010/: Defaming Muhammad: Dignity, Harm, and Incitement to Religious Hatred, *Duke Forum for Law and Social Change*, № 1
- Doe N., Sandberg R. /2008/: The Changing Criminal Law on Religion, *Law & Justice – The Christian Law Review*, № 1
- Fischer T. /2011/: *Strafgesetzbuch und Nebengesetze*, München
- Fisher A., Ramsay H. /2000/: Of Art and Blasphemy, *Ethical Theory and Moral Practice*, № 2
- Foster J. /2009/: Prophets, Cartoons, and Legal Norms: Rethinking the United Nations Defamation of Religion Provisions, *Journal of Catholic Legal Studies*, № 1
- Graham L. B. /2009/: Defamation of Religions: The End of Pluralism, *Emory International Law Review*, № 1
- Greenawalt K. /1980/: Speech and Crime, *American Bar Foundation Research Journal*, № 4
- Heinze E. /2006/: Viewpoint Absolutism and Hate Speech, *Modern Law Review*, № 4
- Hillgruber C. /2016/: Legal Limits of a Permissible Criticism of Religion, *German Law Journal*, № 2
- Hörnle T. /2005/, in: *Münchener Kommentar zum Strafgesetzbuch. Band 2/2* (B. von Heintschel-Heinegg Bandred.), München
- Inglis B. D. /1956–1958/: Religious Freedom and the Modern Law of Blasphemy, *Victoria University of Wellington Law Review*, № 4
- Jones P. /1980/: Blasphemy, Offensiveness and Law, *British Journal of Political Science*, № 2
- Keane D. /2008/: Cartoon Violence and Freedom of Expression, *Human Rights Quarterly*, № 4
- Koenig D. /2014/: Pussy Riot and the First Amendment: Consequences for the Rule of Law in Russia, *New York University Law Review*, № 2
- The Law Commission /1985/: *Criminal Law. Offences against Religion and Public Worship*
- Lenckner T. /2001/, in: *Strafgesetzbuch. Kommentar* (A. Schönke, H. Schröder (Begründ.)), München

- McKenna T. /2001/: Treason against God – Some Aspects of the Law relating to Blasphemy, *Southern Cross University Law Review*
- McLaughlin N. /2010/: Spectrum of Defamation of Religion Laws and the Possibility of a Universal International Standard, *Loyola of Los Angeles International and Comparative Law Review*, № 3
- Montgomery J. W. /2000/: Can Blasphemy Law Be Justified, *Law & Justice – The Christian Law Review*
- Nash D. /2007/: Analyzing the History of Religious Crime. Models of ‘Passive’ and ‘Active’ Blasphemy since the Medieval Period, *Journal of Social History*, № 1
- O’Reilly A. /2016/: In Defence of Offence: Freedom of Expression, Offensive Speech, and the Approach of the European Court of Human Rights, *Trinity College Law Review*
- Oster J. /2016/: Religiously Offensive Speech: A Doctrinal Inquiry, *Review of International Law and Politics*, № 2
- Patrick J. /2011/: The Curious Persistence of Blasphemy, *Florida Journal of International Law*, № 2
- Pinto M. /2010/: What Are Offences to Feelings Really About? A New Regulative Principle for the Multicultural Era, *Oxford Journal of Legal Studies*, № 4
- Post R. /2007/: Religion and Freedom of Speech: Portraits of Muhammad, *Constellations*, № 1
- Prud’homme J-A. /2010/: *Policing Belief. The Impact of Blasphemy Laws on Human Rights*, Freedom House
- Rollinson K. A. /2011/: An Analysis of Blasphemy Legislation in Contemporary Ireland and Its Effects upon Freedom of Expression in Literary and Artistic Works, *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, № 1
- Ross R. /2012/: Blasphemy and the Modern, Secular State, *Appeal: Review of Current Law and Law Reform*
- Temperman J. /2008/: Blasphemy, Defamation of Religions and Human Rights, *Netherlands Quarterly of Human Rights*, № 4
- Temperman J. /2011/: Freedom of Expression and Religious Sensitivities in Pluralist Societies: Facing the Challenge of Extreme Speech, *Brigham Young University Law Review*, № 3
- Ten C. L. /1978/: Blasphemy and Obscenity, *British Journal of Law and Society*, № 1
- Trispiotis I. /2013/: The Duty to Respect Religious Feelings: Insights from European Human Rights Law, *Columbia Journal of European Law*, № 3
- Unsworth C. /1995/: Blasphemy, Cultural Divergence and Legal Relativism, *Modern Law Review*, № 5
- Vance S. C. /2004/: The Permissibility of Incitement to Religious Hatred Offenses under European Convention Principles, *Transnational Law & Contemporary Problems*, № 1
- Vuković I. /2013/: Dečja pornografija i krivično pravo – međunarodni ugovori i član 185 Krivičnog zakonika, u: *Međunarodna krivična dela*, Beograd
- Vuković I. /2018/: Blasfemija i krivično pravo – uporedno zakonodavstvo i judikatura, *Crimen*, № 2
- Vuković I. /2015/: O unapređenju krivičnopravne zaštite slobode veroispovesti u srpskom i crnogorskom pravu, u: *Religija, politika, pravo*, Beograd – Budva
- Waldron J. /2010/: Dignity and Defamation: The Visibility of Hate, *Harvard Law Review*, № 7
- Wiles E. /2006/: A Right to Artistic Blasphemy – An Examination of the Relationship between Freedom of Expression and Freedom of Religion, through a Comparative Analysis of UK Law, *University College Dublin Law Review*, № 1

Igor Vuković

Faculty of Law, University of Belgrade

BLASPHEMY AND CRIMINAL LAW – FREEDOM OF EXPRESSION VS. OFFENDING RELIGIOUS FEELINGS

SUMMARY

In comparative criminal literature, punishment of blasphemy is being rejected for several reasons. The largest number of theorists point to the importance of freedom of speech, where in order to communicate and exchange ideas, it must be allowed that the manner of expression is sometimes provocative. This particularly refers to those forms of (artistic) expression characterized by the humorous processing of certain social and political themes (caricature, satire). Defining a crime of blasphemy as well encounters difficulties on the dogmatic plan, because of the undefined object of protection and the fact that it is not easy to distinguish the circle of religious systems that deserve protection. In addition, the question arises as to why similar protection would not enjoy beliefs in the sphere of culture, politics, sports, etc. A restrictive approach on this issue is also affected by radical criminal-law protection in this matter in Islamic states. On the other hand, it is not possible to dispute the particular interest of a society to protect certain values whose violation carries an increased risk for the functioning of the legal order, especially in multinational environments. The author presents the most important arguments in this discussion, taking the view that the essential content of the recognized religions deserves to be a subject of limited criminal protection.

Key words: Blasphemy, Freedom of Expression, Artistic Expression, Islam.